

Presentació del monogràfic. La ciutat literària: identitats, espai urbà i camp literari dels segles xx-xxi

Coordinat per

Maria Patricio-Mulero

UNIVERSITAT DE BARCELONA

UNIVERSITÉ PARIS 8

UN PALIMPSEST A DEBAT

La reflexió intel·lectual entorn de la relació entre l'espai i la literatura ha conegut en els últims anys un desenvolupament particular que destaca per la diversitat d'enfocaments i la multidisciplinarietat. Partint de la investigació provinent de la crítica literària, que entre el seu ventall de temes inclou el tractament estètic dels autors amb referència a les ciutats, i a partir de la qual s'ha estudiat la ciutat com a tema per excel·lència de la modernitat industrial (Berman, 1988; Matas, 2010; Williams, 1973) s'arriba a les aproximacions més divulgatives de la geografia literària i la geocrítica (Collot, 2011; Westphal, 2007; Zima, 1985), dedicades a la revalorització del patrimoni urbà a partir de l'acumulació d'un capital literari (Bourdieu, 1991). Quan aquest capital literari no es mesura únicament en obres literàries, sinó en actors culturals, entra en escena la teoria dels camps de Pierre Bourdieu (Bourdieu, 1995), on l'estudi del binomi ciutat-literatura traspasa l'obra i contempla complementàriament la relació de l'escriptor amb el camp literari que, en la majoria dels casos, té lloc en una capital cultural —unes capitals que també entren en relació les unes amb les altres i que construeixen una geopolítica de les ciutats a partir de la centralitat de la literatura—. La sociologia literària ha adoptat igualment el mateix objecte en els seus estudis sobre les obres literàries o sobre els escriptors (Griswold, 1993; Heinich, 2000; Lévy, 2004). I és que la ciutat literària és un objecte d'estudi complex, abastable des d'una diversitat de punts de vista precisament pel seu interès no només literari, sinó també social i cultural en un sentit més ampli. La varietat de disciplines que analitzen les ciutats prenent com a missatge i mitjà les obres literàries ens mostren la centralitat del món urbà en la societat contemporània, així com la necessitat d'una reflexió profunda respecte a la ciutat que, quan s'estudia a través de la literatura, vehicula complementàriament una dimensió estètica i patrimonial que enriqueix intangiblement la mateixa ciutat escrita.

Des d'aquest monogràfic s'ha intentat representar la vitalitat del debat a través d'una mostra de la diversitat d'enfocaments possibles en l'estudi de la ciutat literària, abastant una diversitat de disciplines acadèmiques i de casos de ciutats literàries que tenen en comú, bàsicament, una trajectòria temporal consolidada al llarg dels segles i fins a l'actualitat, fet que les configura com un valuós palimpsest literari. Ens ha semblat oportú plantejar als lectors de *Debats* un ventall de possibilitats a partir de les quals es poden entreteixir les relacions entre la literatura i les ciutats. Des de l'estudi de la representació

de l'espai urbà en les obres literàries, partint d'una perspectiva pròpia dels estudis literaris, on la reflexió que es desprèn d'un espai concret esdevé complementàriament una anàlisi de fenòmens de la modernitat i les societats que els experimenten, i fins a la patrimonialització d'uns espais que segueixen la petjada d'un escriptor icònic de la ciutat, el pensament del qual constitueix una base per a la identitat cultural local. Partint de l'anàlisi de la representació urbana a través de la literatura s'han generat les polítiques culturals que preserven la memòria i el patrimoni literari de les ciutats on vivim i les que visitem, així com també una part de les estratègies divulgatives de promoció d'algunes (Patricio-Mulero, i Rius-Ulldemolins, 2017). Però els escriptors no són els únics que habiten les ciutats on desenvolupen la seva obra i, en els casos de les capitals culturals, l'ecosistema literari està compost d'una diversitat d'agents que fan que el camp literari sigui un sistema fèrtil i que generi una indústria del llibre. Per descomptat que la inspiració dels escriptors és independent de la ubicació del camp, però la presència d'aquest condiciona les trajectòries dels professionals de la literatura, incloent-hi els autors, i no resta exempt a una sèrie d'influències mútues (Bourdieu, 1995). Aquest fenomen, tractat especialment des de la sociologia literària contemporània, ens ajuda a entendre les relacions de poder que s'estableixen en determinats centres urbans, i que permeten que, mentre els escriptors es debaten per crear obres situades entre l'autonomia i el mercat, un capital simbòlic sumi rellevància cultural —i imaginari inspirador— a la seu del camp literari. L'aplicació del coneixement del camp literari es troba a l'origen de les polítiques culturals dedicades a la indústria editorial i a la creació literària.

El debat entorn de la multiplicitat i diversitat de ciutats literàries ens ha portat a seleccionar experts de procedències disciplinàries variades, que parlen especialment de València, Barcelona, Lisboa i París, en l'intent d'acomplir una sèrie d'objectius. En primer lloc, reflexionar sobre la rellevància dels espais en el camp literari i en les obres literàries, on es mostra que la diversitat de casos explicita les característiques úniques de cada ciutat i la seva tradició literària, alhora que la coincidència de certs aspectes permet afirmar una tendència global en la definició del que és una ciutat literària. En segon lloc, analitzar la construcció d'un imaginari literari entre diversos escriptors (o un de sol, prou representatiu) a l'entorn d'un mateix espai. I, derivat d'aquest objectiu, investigar quin és l'impacte de la ciutat en la identitat dels escriptors. En el cas d'alguns articles

es constata la capacitat d'atracció que aquestes capitals culturals tenen pels escriptors en l'elaboració de les seves obres, i se subratlla com el capital simbòlic de l'imaginari literari repercuteix socialment en l'espai urbà.

LA GEOGRAFIA I LA IDENTITAT LITERÀRIA VALENCIANA

Iniciem el monogràfic partint de les perspectives de dos escriptors al voltant de la ciutat de València. En un paral·lelisme sobre l'experiència de la ciutat, Jordi Oviedo analitza la presència de València en la poesia de V. Andrés Estellés, un autor profundament lligat a l'imaginari de la postguerra. El tractament del territori en la seva obra poètica és un exemple de memòria de l'espai i d'identitat literària que vincula profundament l'autor amb l'entorn físic i social on viu i treballa. L'experiència biogràfica del poeta s'impregna en els espais d'un realisme que fixa la realitat en l'obra, el que converteix Estellés en un testimoni d'excepció, que enriqueix el seu estil amb préstecs del cinema o el periodisme, dues disciplines que documenten amb precisió la realitat. Finalment, per concloure el retrat de la ciutat de València, Jesús Peris estudia la València de Max Aub, sota el prisma de l'exili que afecta la mirada de l'escriptor i emfatitza el record dels ciutadans que han assistit a la continuïtat del canvi. La Guerra Civil, el trauma que va definir el segle xx espanyol, es reflecteix com un dels episodis més complexos i transcendents de les ciutats literàries que van patir-la. A través de la geografia literària de Max Aub i la seva descripció d'èpoques passades, la literatura procura un intent de reconstrucció no només de la ciutat i dels seus espais, sinó també de la República i dels seus valors.

Una pertinent reflexió sobre la ciutat com a memòria moral és exposada per Antoni Martí Monterde, prenent les teories de Michel de Certeau, Roland Barthes, Marc Augé o Pierre Nora, i partint dels exemples de la València de Vicent Andrés Estellés i la Barcelona de Josep Pla. Els records del mateix autor de l'article sobrevolen la plaça de l'Ajuntament de València, enfilant els pensaments que teoritzen l'espai urbà com a memòria moral, àmbit de permanència i desaparició, en una barreja inspiradora de record, nostàlgia i construcció del subjecte davant del pas del temps.

BARCELONA, MEMÒRIA DE CIUTAT I SEU DE CAMP LITERARI

Si l'article d'Antoni Martí Monterde cavalca entre València i Barcelona, el monogràfic segueix viatjant cap al nord, on tres articles recorren la geografia i el camp literari barceloní. Traçant amb profunditat els aspectes més sociològics de l'imaginari literari barceloní, Joan Ramon Resina recorre algunes de les obres que més clarament han mostrat la vessant conflictiva de la ciutat, derivada principalment de la característica econòmica de la modernitat i la conseqüent lluita de classes. Comença per *Don Quixot*, obra de transició cap a la novel·la pel que fa al tractament irònic del realisme, perspectiva necessària de la novel·la per excel·lència. La visita del cavaller a l'única ciutat esmentada en el seu llarg periple hispànic és una crida necessària al realisme, entès com una representació

de la vida material i econòmica vinculada a la modernitat. El retrat social de la ciutat apareix determinat per la presència de la burgesia, tan representada en els inicis de la novel·la catalana com a símbol de la tensió de classes pròpia de la industrialització. Un altre dels aspectes de la modernitat és la difusió del realisme urbà a través del periodisme o de gèneres específics com la novel·la de detectius, que a Barcelona té un exponent referencial en l'obra de Manuel Vázquez Montalbán protagonitzada per Pepe Carvalho, on aquest conflicte de classes repercuteix clarament en els diferents barris barcelonins i en la seva població.

L'imaginari literari de la Barcelona del segle xx està profundament vinculat al context històric i social, i per aquest motiu Roxana Nadim posa en relleu la personificació de la ciutat en dos personatges icònics de la narrativa de Mercè Rodoreda, una de les escriptores que més han contribuït amb la seva obra a la construcció d'una identitat literària. La Colometa de *La plaça del Diamant* i la Cecília Ce d'*El carrer de les Camèlies* han universalitzat la història dels personatges anònims, vinculats a uns barris concrets —o que fan un itinerari per diversos espais— i a un moment històric específic de la ciutat mediterrània (la «petita història», segons Nadim), retratat per la seva autora des de l'exili. La importància de les escriptores i dels personatges femenins també es plasma en el darrer article del tríptic barceloní on, emulant un exercici de Georges Perec (Perec, 1975), s'intenta analitzar la importància sociològica de la representació literària dels espais, practicant l'observació del palimpsest sobre un espai específic, la plaça de la Universitat de Barcelona. Les peripècies d'Andrea, la protagonista de *Nada*, de Carmen Laforet, les de Gabriel i Mireille, de *Maletes perdudes* de Jordi Puntí, i les dels personatges dels contes de *Puja a casa*, de Jordi Nopca, revelen l'evolució historicosocial de l'espai de la Facultat de Lletres des dels anys quaranta fins a l'actualitat.

Un altre palimpsest urbà s'ha observat a Lisboa, ciutat literària representada universalment per la poesia de Fernando Pessoa. Bernat Padró parteix de l'experiència del poeta en el *Livro do Desassossego* per reflexionar sobre la interacció de l'espai en el jo poètic, en contrast amb la descripció purament urbanística de la guia *Lisboa: o que o turista deve ver*, escrita pel mateix autor. L'exercici permet a Padró reflexionar sobre com els condicionants de la vida urbana restringeixen el coneixement humà, la interioritat dels subjectes, a causa de la indiferència i del tedi propis de les rutines homogeneïtzadores capitalistes. L'individu es dissol en la ciutat moderna i, com a forma de resposta contra el sentiment de supressió i angoixa, desenvolupa discursos estètics per sacsejar el seu esperit.

LA TRAJECTÒRIA DELS ESCRIPTORS PARISENCS I EL ROL D'UNA CAPITAL CULTURAL

Si París és una ciutat que ha sigut representada literàriament per un ampli ventall d'escriptors, sembla que una marcada relació amb la ciutat podria jugar a favor de la consagració d'una carrera literària, com recentment ha succeït amb Patrick Modiano —o potser seria més acurat dir amb el París de Patrick Modiano—. Des d'una perspectiva de la sociologia de la literatura, Clara Lévy parteix de l'atribució del Premi Nobel a l'autor francès per investigar com, des del veredict de l'Acadèmia Sueca i fins a la crítica

acadèmica i literària internacional, el que s'ha considerat més rellevant de Modiano entre la seva extensa obra és el retrat d'una ciutat durant un període fosc: el París de l'Ocupació (1940-1944). L'ambigu vincle biogràfic de l'escriptor, tant amb l'espai geogràfic que minuciosament detalla en els seus llibres, com amb el període històric —en què van viure els seus pares, jueus membres de la burgesia— sembla haver atret l'interès dels actors del camp literari, tant dels experts com dels lectors.

París és considerada indefectiblement una de les capitals literàries mundials (Casanova, 1999; Charle, 1998; 2009), però aquest estatus és el resultat d'una evolució al llarg del temps i d'un posicionament concret en un sistema global de centres culturals de referència, tant pel que fa al patrimoni literari que acumulen, com per la solidesa del seu camp que permet el desenvolupament de les trajectòries literàries. L'article de Christophe Charle presenta una metodologia comparada per tal d'estudiar les capitals culturals dels segles XVIII-XX. Una aproximació multidisciplinària s'imposa per tal de configurar la geopolítica comparada on competeixen diferents ciutats europees que desenvolupen les seves indústries culturals com a capital simbòlic que les posiciona respecte a les altres en el camp cultural global.

Les obres literàries, com hem vist en els casos de les ciutats estudiades, tenen la capacitat de provocar en els lectors un sentiment de pertinença als espais i a les societats als quals s'associen. Anne-Marie Thiesse exposa el rol central de les literatures en la creació de les comunitats imaginades (Anderson, 1991) que s'han construït en el si dels estats nació al llarg del segle XIX (Thiesse, 1999). La diversitat d'aquestes comunitats originades gràcies al poder de la paraula escrita en la creació dels mites fundacionals ha configurat el mapa divers de literatures que trobem avui a Europa. El poder d'encantament de les obres literàries respecte als territoris —i no els estrictament urbans— genera un sentiment de compartir uns valors i uns referents comuns en les nacions modernes, un tret específic de la literatura a diferència d'altres disciplines artístiques.

Per concloure el dossier d'articles acadèmics, hem volgut dirigir la mirada cap a noves formes d'aproximar-se a l'estudi de les ciutats i de la paraula escrita. *L'street art* és actualment una de les expressions artístiques més populars vinculades a l'espai urbà, que intervé en la revalorització d'espais perifèrics, aporta nous enfocaments d'accés participatiu a l'art i interactua de forma cooperativa en l'embelliment —i col·lateralment, en el sentiment de pertinença— d'espais urbans. Des de la perspectiva de la sociologia de la cultura, Ricardo Klein exposa els casos d'expressions de *street art* relacionades amb la literatura i els seus efectes entre la ciutadania i els artistes.

No hem volgut concloure aquest monogràfic dedicat a la ciutat literària sense la contribució d'escriptors que se situen en l'origen de les obres que tenen els efectes esmentats en els textos anteriors. L'escriptor Jordi Puntí ens convida a acompanyar-lo en les seves passejades per Barcelona, que no només representen un fèrtil procés d'escriptura creativa, sinó també un estudi acurat de l'espai que inevitablement genera una relació especial amb la ciutat. L'entrevista d'aquest número recull les opinions de l'escriptor Mathias Enard, resident també a Barcelona, durant la seva visita a València.

Les experiències dels escriptors a les ciutats canviant, camp de proves de les dinàmiques de la contemporaneïtat, constitueixen un testimoni imprescindible quan es reflecteixen en les obres literàries. Per la seva capacitat de difusió entre la comunitat lectora, d'acumulació d'un capital cultural simbòlic que caracteritza l'espai en una sèrie de valors i, molt especialment, de reflexió i pensament sobre la realitat a través de la ficció, la literatura a les nostres ciutats, dipòsit de la nostra història i joc de possibilitats imaginàries, es defineix per reflectir les societats que som i les que volem arribar a construir.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities*. Londres: Verso.
- Berman, M. (1988). *Todo lo sólido se desvanece en el aire: la experiencia de la modernidad*. Madrid: Siglo XXI.
- Bourdieu, P. (1991). Le champ littéraire. *Actes de La Recherche en Sciences Sociales*, 89, 3-46. <https://doi.org/10.3406/arss.1991.2986>
- Bourdieu, P. (1995). *Las reglas del arte: génesis y estructura del campo literario*. Barcelona: Anagrama.
- Casanova, P. (1999). *La República mundial de las Letras*. Barcelona: Anagrama.
- Charle, C. (1998). *Paris fin de siècle. Culture et politique*. París: Seuil.
- Charle, C. (2009). *Le temps des capitales culturelles (xviii-xx siècles)*. Seyssel: Champ Vallon.
- Collot, M. (2011). *La Pensée-paysage*. Arles: Actes Sud / ENSP.
- Griswold, W. (1993). Recent moves in sociology literature. *Annual Review of Sociology*, 19, 445-467.
- Heinich, N. (2000). *Être écrivain. Création et identité*. París: La Découverte.
- Lévy, C. (2004). À quoi sert la sociologie pour rendre compte de la littérature? En S. Girel (dir.), *Sociologie des arts et de la culture. Un état de la recherche* (p. 101-122). París: L'Harmattan.
- Matas, A. (2010). *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*. Madrid: Lengua de Trapo.
- Patricio-Mulero, M., i Rius-Ulldemolins, J. (2017). From creative city to generative governance of the cultural policy system? The case of Barcelona's candidature as UNESCO City of Literature. *City, Culture and Society*, 10, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2017.05.001>
- Perec, G. (1975). *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien*. París: Christian Bourgois.
- Thiesse, A.-M. (1999). *La création des identités nationales*. París: Seuil.
- Westphal, B. (2007). *La géocritique. Réel, fiction, espace*. París: Les Editions de Minuit.
- Williams, R. (1973). *The country and the city*. Londres: Vintage Classics.
- Zima, P. V. (1985). *Manuel de sociocritique*. París: Picard.

